

АНОТАЦІЯ

НУДЖЕЙДАТ ВЕАМ. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням особливостей механізму вчинення зґвалтувань, які знаходять відображення у вигляді криміналістичної характеристики цих злочинів, а також особливостей їх розслідування.

На основі аналізу медичної, психологічної, соціологічної і криміналістичної літератури визначено сутність зґвалтувань як злочинів, у яких поєднується біологічне і соціологічне. Біологічний аспект зґвалтування ґрунтується на сексуальності людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму, програму якої закладено на рівні інстинкту. Соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході особи за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється в ігноруванні вільного волевиявлення іншої особи, застосуванні насильства для задоволення статевої потреби. З об'єктивної сторони зґвалтування проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Відсутність добровільної згоди визначається з урахуванням супутніх обставин, які могли негативно вплинути на волевиявлення особи.

Ключовим фактором, який визначає особливості механізму вчинення зґвалтування і предмета доказування, визначається фактор наявності чи відсутності соціального зв'язку (знайомства) між злочинцем і потерпілою особою. Тому саме за цим фактором обґрунтовано доцільність

криміналістичної класифікації зґвалтувань на: 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою (відсутність будь-яких соціальних зв'язків); 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою. Тим самим створюються підстави для розроблення щодо вказаних класифікаційних груп зґвалтування окремих криміналістичних характеристик.

Відзначається, що криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються шляхом нападу на жертву з метою здійснення насильницьких статевих зносин. Вона включає таке: особа злочинця – переважно молодий чоловік з маргінальними рисами і патологічними проявами статевого потягу; способи вчинення характеризуються очікуванням, вистежуванням жертви і здійсненням нападу або заманювання жертви після короткочасного знайомства в місці, зручне для нападу; обстановка зґвалтування – найчастіше безлюдна ділянка місцевості й темний час доби; матеріальні сліди зґвалтування – сліди злочинця і потерпілої на місці вчинення зґвалтування, що вказують на їх перебування там разом, а також сліди їх взаємного контакту на тілах та одязі, сліди здійснення статевого акту; потерпіла особа – переважно жінка, яка має позитивну характеристику, але можуть мати місце й певні віктимологічні суб'єктивні ознаки.

Криміналістична характеристика зґвалтувань, вчинених знайомою потерпілій особою, стосується тих злочинів, які вчиняються особою з використанням уже існуючих соціальних зв'язків між ним і жертвою насильства. Вона включає таке: особа злочинця – характеризується підвищеною сексуальною потребою, для задоволення якої використовується жертва з близького оточення; способи вчинення – характеризуються обранням жертви сексуального насильства, яку буде легко заманити в зручне місце, створення ситуації, що виключає звернення потерпілої до поліції; обстановка зґвалтування – найчастіше вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої особи, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками; матеріальні

сліди зґвалтування – сліди біологічного походження, які дозволяють встановити факт здійснення статевих зносин між конкретними особами та їх насильницький характер чи використання безпорадного стану потерпілої; потерпіла особа: особа, яка знала злочинця раніше, але не мала з ним стійких стосунків; особа, яка знаходилися зі злочинцем у тривалих побутових стосунках; особа, яка знаходилася зі злочинцем у тривалих, у тому числі інтимних стосунках.

Визначено особливості відкриття кримінального провадження щодо зґвалтування, які обумовлені багатозначністю статевої поведінки як жінки, так і чоловіка. Тому до внесення заявлених потерпілою відомостей про насильство до ЄРДР і початку досудового розслідування доцільним є проведення перевірочних дій: отримання детального пояснення від особи – заявника; огляд місця події; отримання пояснень від очевидців певних подій, що передували, супроводжували або настали після зґвалтування. Зважаючи на тривалість цих заходів, передбачений ч. 1 ст. 214 КПК України термін (24 год.), часто є недостатнім, але це не є перешкодою для початку досудового розслідування.

Обґрунтовано виділення в розслідуванні зґвалтувань типових слідчих ситуацій за ключовою ознакою – існування чи відсутності певних соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою (корелюється із запропонованою криміналістичною класифікацією цих злочинів): 1) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою; 2) досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою. Для кожної із зазначених типових слідчих ситуацій характерним є проведення певних комплексів слідчо-розшукових дій – тактичних операцій («Розшук та ідентифікація гвалтівника», «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», «Ознаки статевого акту у підозрюваного», «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного»).

Відзначається, що для уникнення юридичних помилок при розслідуванні зґвалтування, особливо в ситуації його вчинення знайомою потерпілій особою, важливим є використання версій: 1) зґвалтування мало місце (заява потерпілої особи відповідає дійсності); 2) зґвалтування не було (заява є неправдивою). Проблема неправдивих заяв про зґвалтування значною мірою обумовлена існуванням у суспільстві певних стереотипів, що суттєво впливає на діяльність правоохоронних органів. Перевірка неправдивості заяви про зґвалтування повинна здійснюватися тактовно – здійснювати будь-які дії за підозрою у сфабрикованості заяви про зґвалтування можна лише в тому випадку, коли ця підозра викликана ґрунтовними доказами. Підкреслюється, що будь-яка спроба поставити під сумнів обґрунтованість заяви про зґвалтування для реальної жертви може стати тяжким ударом, що напевно знищить довірчі відносини, які повинні існувати між слідчим і потерпілою.

Проаналізовано проблему своєчасного виявлення та подолання протидії розслідуванню як з боку підозрюваного (характер протидії залежить від наявності соціального зв'язку з жертвою), так і з боку потерпілої особи. З боку потерпілих протидія має місце у випадках, коли вони ініціюють відкриття кримінального провадження за неправдивою заявою, свідомо вводячи в оману орган досудового розслідування (повідомляється вигадана або перекручена інформація про обставини зґвалтування). Це може бути викликано прагненням скомпрометувати певну особу, шантажувати її з корисливою метою чи приховати свою непристойну поведінку. Для подолання протидії важливо вчасно виявити її ознаки і залежно від їх характеру вживати відповідних заходів, для чого потрібно постійно аналізувати відомості, що повідомляються учасниками кримінального провадження та їх поведінку, в ракурсі перевірки типових версій.

Підкреслюється, що особливості тактики окремих слідчих дій при розслідуванні зґвалтування обумовлені специфікою механізму його вчинення, в якому проявляються, з одного боку, задоволення природних сексуальних потреб людини (біологічний аспект), а з іншого – порушення суспільних

правил сексуальної поведінки (соціологічний аспект). Зазначені фактори впливають як на утворення слідів зґвалтування, так і на поведінку учасників кримінального провадження при проведенні таких слідчих дій як огляд, допит потерпілої, підозрюваного і свідків, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент. Особливу роль у доказуванні факту вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи відіграють експертизи (судово-медична, судово-психіатрична, комплексна психолого-психіатрична). Зважаючи на те, що для отримання доказів при проведенні зазначених експертиз потрібне дослідження об'єктів біологічного походження, підготовка до них пронизує зміст багатьох слідчих дій. Це вимагає дотримання рекомендацій щодо виявлення, фіксації і вилучення зазначених об'єктів та встановлення обставин їх утворення.

Ключові слова: зґвалтування, потерпіла, підозрюваний, слідча ситуація, об'єкт біологічного походження, експертиза.